

Prace Filologiczne, Tom okolicznościowy 2024: 189–202

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Małgorzata Korytkowska, 2024

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1566>

MAŁGORZATA KORYTKOWSKA

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

profesor emerytowana

e-mail: mal_kor@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0003/3887-4822>

O PROGNOZACH ROZWOJU CECH ANALITYCZNYCH W JĘZYKU POLSKIM WOBEC ZMIAN DYSTRYBUCJI FORM FLEKSYJNYCH

ON HYPOTHETIC GROWTH OF ANALYTICAL FEATURES IN POLISH IN CONTEXT OF INFLECTION FORMS DISTRIBUTIVE CHANGES

ABSTRACT: Distributive changes of the nominative forms *vs* accusative and other forms of grammatical cases in the contemporary Polish make the basis for linguists to formulate the hypothesis of very quick change process from inflectional to analytical system. The 'general' form of nouns is the final stage for the disappearance of the case forms process. The analysis of these features on the syntactic level done in this article, taking under consideration positions of argumental phrases, demonstrates the importance of this aspect. It is indicated that a preposition with sheer formal (grammatical) function must appear in some of these positions in order to create phrases like *Praep*^{NP}. The long process of the change from the inflectional to the analytical system in the Bulgarian language is reminded in the text.

KEYWORDS: inflectional language, analytic language, systemic changes, Polish, Bulgarian

1.

Artykuł dotyczy występowania niezgodnych z normą języka polskiego form fleksyjnych we frazach nominalnych. Biorąc pod uwagę nasilenie takich zjawisk, zwłaszcza w języku mówionym, można już mówić o pewnej tendencji, która może prowadzić do upowszechnienia się zjawisk innowacyjnych tego typu. Dlatego też wydaje się, że warto poświęcić im uwagę i rozważać ewentualne konsekwencje dla systemu języka w przyszłości.

Od dłuższego czasu obserwuje się zainteresowanie językoznawców zaburzeniami w stosowaniu fraz nominalnych, zwłaszcza w zakresie imion własnych. Odstępstwa od normy polegają na użyciu formy nominatiwu w pozycjach syntaktycznych, które wymagają innych form fleksyjnych. Frekwencja takich konstrukcji wzrosła po II wojnie światowej, a zjawisko to znacznie nasiliło się pod koniec XX wieku i zdaniem badaczy rozpowszechnia się obecnie coraz bardziej¹. Problem ten doczekał się wielu opracowań, których liczba wzrosła szczególnie na przełomie XX i XXI wieku. Charakter tych innowacji skłania językoznawców do wysuwania hipotez o zarysowywaniu się tendencji analitycznej w polszczyźnie i do formułowania hipotez co do dalszego jej przebiegu. W tym krótkim opracowaniu poczyniono, uwzględniając aspekt syntaktyczny, próbę odniesienia się do charakteru tego typu zjawisk i ukazania złożoności problemu przekształceń w kierunku analityzmu. Został też przedstawiony zarys procesów przekształceń języka bułgarskiego, w wyniku których system języka fleksyjnego przyjął postać analityczną.

Nasilonemu współcześnie procesowi lokowania imion własnych w pozycji pozapodmiotowej w formie nominatiwu, określanemu jako proces „nominatywizacji”, poświęciła ostatnio obszerną monografię Halina Kurek (Kurek 2019). Bogaty materiał i wnikliwe analizy, obejmujące różnorakie aspekty zjawisk, pozwalają autorce uwypuklić wiele cech aktualnie występujących i nasilających się procesów. Oczywiście nie jest celowe i możliwe bardziej szczegółowe omówienie ich wszystkich w tym tekście, warto jednak podkreślić kilka istotnych problemów.

Niezmiernie ważne jest rozprzestrzenianie się nominatywizacji w systemie, poszerzanie więc dystrybucji takich postaci imion własnych, które zaczynają zajmować pozycję w obrębie fraz nieprzyimkowych/przyimkowych na miejscu właściwych dla danej konstrukcji syntaktycznej form. Halina Kurek stwierdza, że zjawisko obejmuje wszystkie przypadki zależne (Kurek 2019, s. 155), por. np.²:

¹ Por. Kurek 2019 i zawartą w tej monografii obszerną bibliografię prac na ten temat.

² Przykłady w rozdziale 1. pochodzą z Kurek 2019.

Rada Nadzorcza i Zarząd Pobiedzisko-Goślińskiego Banku Spółdzielczego w Pobiedziskach mają zaszczyt zaprosić Sz. P. Eugeniusz Laszkiewicz Prezes Krajowego Związku Banków Spółdzielczych ...

prosimy pasażer Rokicki Marek do przejścia numer siedem...

pełniłem służbę z Wojciech Kasza i Przemysław Kot...

W cena nie jest wliczona wiza w Hotel Radison...

Badanie odbędzie się w Klub Urocze...

A sama liturgia co dla Ksiądz znaczy...

kurs z osiedle na Skarpie do Basztowa.

Istotnym dalszym etapem tego procesu jest pojawianie się nominatywizacji rzeczowników z klasy rzeczowników pospolitych, także abstraktów. Por. np.:

czekam w dom...

jestem przy rotunda...

czekam na uniwersum...

zapraszamy na kolacja pożegnalna...

Zalecono dieta...

I bierze pani jedna tabletkę...

W akademiku znów spotkam mój sąsiad.

Halina Kurek wyróżnia typy komunikatów, w których obecność omawianych tu form nominatywnych jest szczególnie nasiloną. Są to na przykład różnego typu obwieszczenia, sformalizowane formularze urzędowe, spisy, protokoły, druki okazjonalne, język reklamy, także sfera różnego rodzaju tekstów związanych z rytuałem kościelnym. Najciekawsze jest to, że omawiane użycia przenikają także do języka mówionego – są obecne w tekstach wykładów i dyskusji, w wypowiedziach publicznych, rozmowach telefonicznych, w radiu i telewizji. Obecne zdecydowane nasilenie procesów, których początki odnotowują nawet teksty średniowieczne (Handke 1998), Halina Kurek (korzystając także z badań innych badaczy przedmiotu, np. Cieślakowa 1998; Pisarek 2013), wiąże z rozpowszechnieniem mediów elektronicznych, a więc z komunikatami elektronicznymi różnego rodzaju oraz z upowszechnianiem się procedur urzędniczych, które w coraz większym stopniu i coraz powszechniej korzystają z cyfryzacji, a te profesjonalizują i ujednolicają ogromną liczbę różnych wykazów i pism. Umożliwia to mechaniczne kopiowanie elementów i wprowadzanie ich w formie nominatywnej do innych dokumentów, w przypadku SMS-ów pozwala to na pewną

ekonomię, ponieważ niejednokrotnie pozwala zmniejszyć liczbę liter, które wydłużają postacie fleksyjne. Formy nominatywne nabierają więc cech identyfikatora, etykiety, których użycie w formie podstawowej zapewnia niezmiennosc postaci nazwy. Niektóre środowiska, np. prawników, także duchownych, świadomie wykorzystują tę cechę w celu uniknięcia błędów w interpretacji formy podstawowej nazwiska/nazwy. Halina Kurek zwraca także uwagę na pewną „modę na nieodmienność” nazwisk wśród Polaków (Kurek 2019, s. 57–66).

W monografii Haliny Kurek analiza cech fraz nominalnych lokalizowanych poza podmiotem skupiona jest na występowaniu/ braku występowania innowacyjnych form nominatywnych w ich członach. Postaci fraz zawierających imiona własne są często rozbudowane, a poszczególne ich człony mogą mieć różną charakterystykę, jeśli chodzi o występujące w nich formy przypadków gramatycznych, frazy mają więc w takich wypadkach charakter heterogeniczny. Na ogół jeden z członów frazy komunikuje zgodnie z normą pozycję syntaktyczną całej frazy, a heterogeniczność tego typu może dotyczyć również imion własnych złożonych z więcej niż jednego członu. Por. np.:

Wydziałowa Komisja Stypendialna (...) postanowiła przyznać (...) studentce Ewa Wójtowicz (...)

Z głębokim smutkiem żegnamy Marię Stokłosa.

Naszej koleżance Marcie Sroka słowa wsparcia i wyrazy serdecznego współczucia.

Moc najgorętszych życzeń dla pana Stefana Bogacz.

Na wniosek obywatela sąsiada Paździoch Marian ...

Im ktoś głośniej mówi w tej sprawie, tym jest miłszy dla Jarosława Kaczyński.

W roli pana marszałek to już należy ważyć słowa ...

Strony przedkładają podział fizyczny budynku sporządzony przez architekta Marcin Mróz.

Na podstawie obszernego materiału Halina Kurek formułuje wniosek, że nominatywizacja obserwowana w materiale współczesnym „jest wyraźnym sygnałem ograniczania fleksyjnych możliwości polszczyzny albo wręcz świadectwem upraszczania się polskiego systemu fleksyjnego” (Kurek 2019, s. 234). Wysuwane są także hipotezy o dalszym rozwoju obserwowanego procesu. Autorka postuluje zatem zastanowienie się nad kwestią, czy „nasilający się gwałtownie proces nominatywizacji jest już początkiem likwidacji polskiej fleksji nominalnej” (Kurek 2019, s. 282). Zastrzegając, że podziela wątpliwości badaczy dotyczące trafności prognozowania lingwistycznego, odpowiada na to pytanie twierdząco: „w trzecim tysiącleciu rozpoczął się w polszczyźnie

stopniowy proces *likwidacji fleksji nominalnej*” [podkreślenie MK]. Jednocześnie autorka określa nasilenie się nominatywizacji jako zjawisko narastające od przełomu XX i XXI w. lawinowo.

2.

Na tle omówionej wyżej silnie rozprzestrzeniającej się nominatywizacji zwraca uwagę proces wypierania form dopełniacza przez formy biernika w kontekście negacji. W jego wyniku frekwencja fraz w bierniku wzrasta – ilustrują to poniższe przykłady zaobserwowane w wypowiedziach radiowych i telewizyjnych dziennikarzy, polityków i naukowców reprezentujących różne zawody, a więc głównie środowisk wykształconych.

Zdania z negacją orzeczeń wymagają w aktualnym standardzie języka dopełnień bliższych w dopełniaczu, które alternują z postaciami w bierniku obecnymi w zdaniach twierdzących. Jest to alternacja, która nie wiąże się z dodatkową modyfikacją semantyczną. Obecnie częstym zjawiskiem jest stan następujący: dopełnienia w bierniku w zdaniach bez negacji utrzymują tę postać w strukturach zanegowanych³, por. np.:

Da się reformować system ochrony zdrowia. vs *Nie da się reformować system ochrony zdrowia.* (zamiast: *Nie da się reformować systemu ochrony zdrowia*);

Mieszkańcy mogli to miasto opuścić. vs *Mieszkańcy nie mogli to miasto opuścić.* (zamiast: *Mieszkańcy nie mogli tego miasta opuścić*);

Zmarnowaliśmy pieniądze. vs *Nie zmarnowaliśmy pieniądze.* (zamiast: *Nie zmarnowaliśmy pieniędzy*);

Autorzy będą trzymać teksty do tego czasu. vs *Autorzy nie będą trzymać teksty do tego czasu.* (zamiast: *Autorzy nie będą trzymać tekstów do tego czasu*).

Analogiczna zmiana dotyczy też dopełnień wewnątrz zdań podrzędnych z negacją, por.:

Zaapelował do opozycji, żeby blokowała ten projekt. vs *Zaapelował do opozycji, żeby nie blokowała ten projekt.* (zamiast: *Zaapelował do opozycji, żeby nie blokowała tego projektu*).

Poświadczono są także zmiany w kontekście wyrażen o funkcji orzeczeń imiennych, takich jak: *mieć miejsce*, *wziąć górę*, *mieć wpływ*, *zdawać sobie sprawę*, także w zwrotach idiomatycznych, np.:

³ Cytowane przykłady zostały zebrane przez autorkę w odsłuchu audycji radiowych i telewizyjnych.

To może mieć miejsce. vs To nie może mieć miejsce. (zamiast: To nie może mieć miejsca);

Zdają sobie z tego sprawę. vs Nie zdają sobie z tego sprawę. (zamiast: Nie zdają sobie z tego sprawy);

Człowiek z chorą tarczą ma siłę. vs Człowiek z chorą tarczą nie ma siłę. (zamiast: Człowiek z chorą tarczą nie ma siły);

Te firmy mogą mieć na to wpływ. vs Te firmy nie mogą mieć na to wpływ. (zamiast: Te firmy nie mogą mieć na to wpływu);

Wolno podnosić na to rękę. vs Nikomu nie wolno podnosić na to rękę. (zamiast: Nikomu nie wolno podnosić na to ręki);

Por. też: Staramy się, aby ten świat wojny nie wziął nad nami górę. (zamiast: ...nie wziął nad nami góry).

Omawiana tu tendencja obejmuje także zdania zawierające negację zawartą w strukturze semantycznej jednostek predykatywnych lub innych członów struktury zdaniowej, por. np.:

Można by pomyśleć, że zabrakło przestrzeń do dalszych zmian. (zamiast: Można by pomyśleć, że zabrakło przestrzeni do dalszych zmian);

Zabronili wydobywania surowiec. (zamiast: Zabronili wydobywania surowca);

*Ta pomoc coraz mniej przynosi efekt. (zamiast: Ta pomoc coraz mniej przynosi efektu.
– por. nie przynosi tyle, ile trzeba).*

Przykłady występowania form biernika na miejscu dopełniacza obejmują jednak nie tylko zdaniowe struktury z negacją, co świadczy o poszerzaniu zasięgu omawianych zmian rekcji. Spotyka się przykłady zmian postaci dopełnień w ramach znominalizowanej realizacji argumentu propozycjonalnego, a więc dopełnień regowanych przez rzeczowniki abstrakcyjne, por. np.:

Rząd rozważa od kilku miesięcy obniżkę oprocentowanie składkę. (zamiast: ... oprocentowania składki);

To było dobre wyciągnięcie wnioski. (zamiast: wyciągnięcie wniosków);

To było podważanie autorytet parlamentarzystów. (zamiast: ...podważanie autorytetu parlamentarzystów);

Na pobicie ten rekord czekał tyle lat. (zamiast: Na pobicie tego rekordu...);

Wojna może zmienić postrzeganie pisarstwo Miłosza czy Herberta. (zamiast: ...postrzeganie pisarstwa Miłosza czy Herberta);

To może się odbić na sprzedaż mieszkań. (zamiast: ...na sprzedaży mieszkań);

Banki nie chciały wymieniać między sobą pieniądze. (zamiast: ...wymieniać ... pieniądze).

Występuje także zmiana rekcji czasownika z dopełnieniowej na biernikową, por. np.: ...*nurkowie poszukiwali bursztyny.*

Omawiane tu zjawisko jest dobrze zakorzenione we współczesnym języku mówionym i jego frekwencja jest bardzo duża. Nie oznacza to jeszcze stałej zmiany normy w tym zakresie – niewątpliwie cytowane tu struktury nie są akceptowalne dla osób wyczulonych na normę i wydaje się, że nie są one dopuszczane w procesie redagowania tekstów przeznaczonych do publikacji.

3.

Analizowane w opracowaniu zmiany (r. 1. i 2.) zachodzą w odmiennych rejestrach języka i mają odrębne cechy formalne. Trzeba też podkreślić, że w przypadku tendencji do wypierania form dopełniacza na korzyść biernika (r. 2.) nie dochodzi do łamania reguł gramatycznych – w strukturach zanegowanych utrzymywana jest rekcja czasownika w bierniku, regularna w strukturach niezanegowanych. Zjawisko nominatywizacji (r. 1.) wiąże się z łamaniem podstawowych cech dystrybucji form fleksyjnych języka, w tym do użycia form mianownika w ramach fraz przyimkowych. Mimo tych różnic oba typy zjawisk wpływają na ograniczenia dystrybucji, a także częstotliwości w tekście części form fleksyjnych, co z czasem może się przekładać na upraszczanie paradygmatów fleksyjnych.

4.

Formy fleksyjne w zakresie kategorii imion mają, jak wiadomo, określoną funkcję w warstwie formalnej (powierzchniowej) języka – są to funkcje sygnalizujące pozycje fraz argumentowych otwieranych przez predykat bądź pozycje fraz dodanych do takich propozycji, które reprezentują inne, zewnętrzne wobec predykatu frazy, należące do innej propozycji. Mogą one mieć charakter fraz bezprzyimkowych lub przyimkowych. Bezprzyimkowe frazy podmiotowe wyróżniają się kongruencją i w systemach analitycznych, z brakiem fleksji imiennej, jest to cecha, która różni je od fraz syntaktycznie bezpośrednio zależnych od orzeczeń. Frazy przyimkowe są funkcjonalnie tożsame (synsemantyczne) z bezprzyimkowymi w tym sensie, że ich funkcja w językach fleksyjnych jest sygnalizowana poprzez *przyimek + forma przypadkowa nomen* (elementu ze zbioru imion). W tym ujęciu, obecnie powszechnie przyjmowanym, wykładniki takie określane są jako morfem nieciągły (Karolak 1995, s. 432–435 [hasło: *przyimek*]; Polański 1995,

s. 436–437 [hasło: *przyfadek*]). Warto też przypomnieć, że funkcję części wykładników z klasy przyimków określa się jako czysty wskaźnik syntaktyczny wobec tych, które pełnią funkcję predykatów (czyli funkcję semantyczną) typu przyczynna, cel, stosunki przestrzenne i czasowe (Karolak 1995, s. 432–435).

Hipotezom dotyczącym dalszego rozwoju zarysowanych powyżej zmian towarzyszą zastrzeżenia o celowości i zawodności takich rozważań – jak wskazano wyżej, wyraża je także za Krystyną Kleszczową Halina Kurek (Kurek 2019, s. 282). Przedstawione wyżej fakty i konkluzje skłaniają jednak do postawienia pytania, czy istnieją w języku takie konteksty, które mogą stanowić pewną zapórę dla rozprzestrzeniania się zdaniowych struktur w pełni analitycznych, czyli pozabawionych fleksyjnych wykładników funkcji fraz.

W materiale ilustrującym zjawisko nominatywizacji zarysowuje się tendencja do szerzenia się jednej postaci rzeczowników, która charakteryzuje zarówno frazy w pozycji podmiotowej, jak też pozapodmiotowej. Pozycja ta ustala się także we frazach przyimkowych, w których przyimek staje się jedynym wykładnikiem funkcji (pozycji syntaktycznej) frazy. Można tę formę roboczo nazwać formą ogólną ($N_{(FO)}$). Przykłady zdań fundowanych na predykatkach więcej niż dwuarumentowych ilustrują problem, który, jak się wydaje, staje się kluczowy dla dalszego poszerzenia zakresu postaci analitycznej struktur zdaniowych. Tak na przykład dla predykatu trzymiejscowego wyznaczona jest struktura powierzchniowa

$$V: NP_k + NP_{-k} + NP_{-k}$$

realizowana w postaci

$$V: NP_{nom} + NP_{acc} + NP_{dat}$$

np. *Adam zwrócił książkę Piotrowi.*

Zaistnienie w systemie fraz w formie ogólnej (FO) na miejscu zróżnicowanych formalnie fraz nominalnych (np. NP_{acc} , NP_{inst}) musiałyby prowadzić w pewnych wypadkach do istotnych ograniczeń. Tak na przykład konieczne jest zróżnicowanie pozycji dwóch dopełnień zawartych w strukturze zdania, por.:

$$(1a) \text{Adam}_{nom} \text{zwrócił książkę}_{acc} \text{Piotrowi}_{dat}. \rightarrow$$

$$*** ? \text{Adam}_{(FO)} \text{zwrócił książka}_{(FO)} \text{Piotr}_{(FO)}.$$

Zdanie to ilustruje typ kontekstu, w którym musi pojawić się w procesach zaniku fleksji fraza o cechach zaznaczających jej funkcję (pozycję w zdaniu); w zacytowanym wyżej przypadku jest to fraza przyimkowa na miejscu frazy bezprzyimkowej, w której przyimek będzie wykładnikiem pozycji syntaktycznej frazy. Jest to, jak się wydaje, proces kluczowy dla dalszego rozwoju struktur analitycznych i proces bardzo

trudny. Trzeba uwzględnić fakt, że wiele przyimków jest związanych z czytelnymi semantycznie kontekstami, część przyimków dopuszcza więcej niż jeden typ kontekstu. Na przykład rozważa się nieraz w opracowaniach w zdaniach z czasownikami typu *dawać, wręczać, oddawać*, pojawianie się fraz dla^{NP}_{gen} na miejscu NP_{dat} , uznając, że zachodzi tu wypieranie form celownika. Trzeba jednak wziąć pod uwagę fakt, że *dla* nie jest obecnie w standardzie polszczyzny jednoznacznie związane z pozycją argumentową *odbiorcy bezpośredniego* i można to ukazać poprzez dopuszczalność współwystępowania NP_{dat} oraz dla^{NP}_{gen} , gdzie realizowana jest rekcja czasownika w postaci frazy genetywnej, por. np.: *Adam wręczył pakiet Piotrowi dla domu opieki.*

Typ struktury (1a) prawdopodobnie związany byłby więc z pojawieniem się zmiany analitycznej doprowadzającej do postaci:

***??? *Adam*_(FO) *zwrócił książka*_(FO) *Piotr*_(FO). →

*** *Adam*_(FO) *zwrócił książka*_(FO) **Praep_x**[^]*NP*_(FO)

Oczywiście nie tylko zilustrowany wyżej typ struktur stwarza problemy – w sposób dobitny ilustruje on jednak jeden z punktów systemu, który może stanowić barierę dla dalszych zmian.

Podobne problemy mogą dotyczyć także realizacji struktur zdaniowych dla innego typu predykatów, także dwuargumentowych, jeśli rekcja czasownika (jako predykatu konstytuującego strukturę zdania) otwiera pozycję dla fraz bezprzyimkowych w przypadkach innych niż biernik, np. w celowniku lub narzędniku (faza w zdaniu może także być refleksem argumentu propozycjonalnego predykatów o cechach $P_{x,q}$). Dotyczyć to może rekcji takich czasowników, jak np. *szukać czegoś, ucieszyć się czymś, posługiwać się czymś* itp.:

(2a) *Dziewczyna*_{nom} *zachwycała się parkiem*_{inst.}. →

*** ? *Dziewczyna*_(FO) *zachwycała się park*_(FO). →

*** *Dziewczyna*_(FO) *zachwycała się* **Praep_x**[^]*NP*_(FO)

(3a) *Zosia*_{nom} *szuka butów*_{gen.}. →

*** *Zosia szuka*_(FO) *buty*_(FO).

(4a) *Piotr*_{nom} *posłużył się nowoczesną technologią*_{instr.}. →

*** ? *Piotr*_(FO) *posłużył się nowoczesna technologia*_(FO). →

*** *Piotr*_(FO) *posłużył się* **Praep_x**[^]*NP*_(FO)

Przykłady (2a) oraz (4a) ilustrują trudność związaną z faktem, że czasowniki zwrotne nie dopuszczają fraz bezprzyimkowych dopełnienia w bierniku, dlatego też w takich pozycjach musi pojawić się fraza przyimkowa. W przypadku struktur zdaniowych z dwoma/trzema argumentami teoretycznie może też dochodzić do ustalenia się formy dopełnienia w postaci frazy bezprzyimkowej (w postaci frazy FO, niekongruentnej z czasownikiem), np.:

(5a) $Olaf_{nom}$ kieruje firmą farmaceutyczną_{instr.} →

*** $Olaf_{(FO)}$ kieruje firma farmaceutyczna_(FO).

(6a) $Olaf_{nom}$ wierzy Piotrowi_{dat.} (por. *Olaf wierzy, że Piotr ...*) →

*** $Olaf_{(FO)}$ wierzy Piotr_(FO).

Omawiane tu przykłady teoretycznych blokad dotyczą wielu innych rodzajów kontekstów, dla przykładu można tu przytoczyć trudności przekształceń fraz nominalnych zawierających człony w postaci syntagm w formach nienominalnych. Należą do nich np. frazy zawierające syntagmę w formie dopełniacza (*gen. possessivus*, *gen. partitivus*), np. *książka Piotra*, *kawałek chleba*, także frazy, w których nomen jest wykładnikiem relacji, np. *syn Marty*. Wydaje się, że te przypadki są szczególnie trudne w procesie zmian analitycznych, por.:

(7a) $książka_{nom}$ Piotra_{gen} →

*** $książka_{(FO)}$ Piotr_(FO) / *** $książka_{(FO)}$ **Praep_x** ^ Piotr_(FO)

(8a) $kawałek_{nom}$ chleba_{gen} →

*** $kawałek_{(FO)}$ chleb_(FO) / *** $kawałek_{(FO)}$ **Praep_x** ^ chleb_(FO)

(9a) syn_{nom} Marty_{gen} →

*** ??? $syn_{(FO)}$ Marta_(FO) / *** ??? $syn_{(FO)}$ **Praep_x** ^ Marta_(FO)

Teoretycznie mogłyby się na przykład w przypadku *gen. poss.* uaktywnić środki obecne w języku, a więc aktualnie funkcjonujące reliktoowo syntagmy, które zawierają przydawkę przymiotnikową, por. *matczyzna troska*, *braterska pomoc* itp.; w przypadku *gen. part.* nasuwają się określenia pochodzenia ablatywnego typu *kawałek z/od tortu*, trudno jednak przesądzać, które typy struktur mają szansę upowszechnić się w języku, można tu tylko zwrócić uwagę na kolejny problem.

Obok procesu poszerzania się zakresu pewnej formy fleksyjnej (jako FO) istotny staje się zatem proces zastępowania niektórych pozycji dla fraz bezprzyimkowych frazami przyimkowymi (ewentualnie frazami zawierającymi pewien upowszechniający się przyimek) i to zjawisko wydaje się kluczowe dla osiągnięcia

przekształceń systemu w analityczny. Analiza uwzględniająca charakterystykę predykatów i możliwości formalnej ich reprezentacji w strukturze zdaniowej okazuje się istotna. Ewentualne upowszechnienie się jakiegoś przyimka świadczyłoby o jego czysto gramatycznej funkcji wykładnika więzi syntaktycznej.

5.

Wart przywołania w tym kontekście jest rozwój języka bułgarskiego prowadzący od systemu flekcyjnego do analitycznego. Odtwarzanie szczegółów przebiegu tego procesu oczywiście jest dla językoznawców poważnym problemem z powodu nikłej dokumentacji tekstowej, która jako efekt zdarzeń dziejowych (niewoli tureckiej) jest dla okresu średniowiecza niezwykle ograniczona i pozostaje pod wpływem kanonu. Stan języka mówionego w danym okresie jest odtwarzany na podstawie innowacji/błędów zawartych w tekstach. Mimo to przebieg zmian został w wielu aspektach wnikliwie zanalizowany w licznych opracowaniach. Należy do nich monografia Kirila Mirczewa (Mirchev 1978)⁴, w której obok szczegółowych danych o poszczególnych procesach zaniku przypadków zarysowany został ogólny przebieg zmian. Można je przywołać w kilku zasadniczych punktach:

- A. Zjawiska fonologiczne i morfologiczne powodowały wzrastający zakres synkretyzmu postaci przypadków. Efektem tego była ztrata czytelności paradygmatów flekcyjnych i rozpad fleksji nominalnej.
- B. Jedna postać rzeczowników upowszechnia się w procesie konkurencji form mianownika i biernika i staje się formą ogólną, która pojawia się w pozycji frazy podmiotowej oraz poza podmiotem – w bezpośredniej zależności od orzeczenia (dopełnienie bliższe) oraz stopniowo zajmuje miejsce form flekcyjnych w ramach fraz przyimkowych (dopełnień dalszych). Ślady dominowania na pewnych obszarach form biernika są czytelne w gwarach wschodniobułgarskich w postaciach z kontynuantami samogłosek nosowych w pozycji wygłosowej (por. np. typ z akcentem oksytonicznym *рѣк|ѣ* kontynuujący dawny biernik *vs* forma literacka typu *рѣк|а* – która kontynuuje postać dawnego mianownika).
- C. Rozpowszechnia się przyimek *на* z funkcją czysto składniową (formą ogólną – FO), który wchodzi w skład fraz przyimkowych, wypierając pierwotne bezprzyimkowe frazy w dopełniaczu, celowniku, narzędniku lub miejscowniku.
- D. Zanik w wielu pozycjach form dopełniacza na rzecz celownika otwiera obszerne pole dla późniejszego upowszechnienia się przyimka *на* w ramach fraz $\text{Praep}^{\wedge}\text{NP}_{(\text{FO})}$, które wypierają w kolejnej fazie rozwojowej formy celownikowe.

⁴ Por. też np. obszerną bibliografię przedmiotu zawartą w Mirchev 1978.

Można tu dodać, że okres omawianych zmian charakteryzuje się wieloma innymi ważnymi procesami, których nie sposób omówić w krótkim opracowaniu. Między innymi następuje ekspansja innych jeszcze przyimków, czego przykładem może być forma fraz w narzędniku zastąpiona frazami z przyimkiem *c* w różnych funkcjach (por. np. *пиша с молив, мажа с вар*, także np.: *полето е заградено с гори, той върви със сина си*).

Przyczyny zmian w kierunku analityzmu w różnych językach i ich przebieg prawdopodobnie są swoiste dla każdego z nich, ale też być może procesy te wykazują pewne analogie rozwojowe. W kontekście wyżej przeprowadzonych analiz konfrontacja zdań bułgarskich z polskimi odpowiednikami nasuwa interesujące paralele, przy czym przykłady bułgarskie cechują struktury, w których przytoczone wyżej hipotetyczne odpowiedniki polskie wydają się obecnie zupełnie egzotyczne – por. zdania bułgarskie *vs* współczesne odpowiedniki cytowanych wyżej hipotetycznych struktur polskich:

- (1b) *Васко върна книгата на Петър.*
- (2b) *Момичето се възхищаваше от парка.*
- (3b) *Мими търси обувките си.*
- (4b) *Петър си служи със съвременни технологии.*
- (5b) *Кирил ръководи фармацевтична фирма.*
- (6b) *Кирил вярва на Петър. / вярвай ме!*
- (7b) *книгата на Петър*
- (8b) *парче хляб / порция сладолед⁵*
- (9b) *синът на Мария.*

W kwestii nurtujących badaczy pytań, jakie były przyczyny zmian struktury języka z fleksyjnego na analityczny, proponowano różne koncepcje. Obecnie uważa się system analityczny języka bułgarskiego za rezultat różnych czynników, w tym takich, które wynikały z procesów wewnątrzjęzykowych – na przykład wskazuje się jako istotne powstanie wielu synkretyzmów w paradygmatach nominalnych, co było rezultatem procesów fonetycznych. Procesy te sprzyjały powstawaniu formy ogólnej. Za bardzo ważne uznaje się również wpływy innych systemów językowych środowiska bałkańskiego. Procesy ustalania się cech analitycznych języka bułgarskiego i jego przebudowa w postać analityczną była długotrwąca. Ocenia się, że zmiany w języku bułgarskim rozpoczęły się na pewno

⁵ Wyrażanie partytywności w języku bułgarskim jest uzależnione od kategorii określoności / nieokreśloności, por. np. *Вкусих вече от тортата vs Купих малко орехи* 'Spróbowałem / Spróbowałam już tego tortu' vs 'Kupiłem / Kupiłam trochę orzechów'. Por. też Korytkowska (1976).

po IX/X wieku i trwały kilka stuleci – prawdopodobnie około wieku XV były w dużym stopniu rozwinięte⁶.

Bibliografia

- Cieślakowa, A. (1998). Norma i uzus we fleksji nazw własnych. W: E. Jakus-Borkowa, K. Nowik (red.). *Najnowsze zmiany nazewnicze*. Warszawa: Wydawnictwo „Energeia”, 267–276.
- Handke, K. (1998). Ograniczenia we fleksji nominalnej języka polskiego. *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 9: Językoznawstwo. Warszawa: Wydawnictwo „Energeia”, 123–127.
- Georgieva, E. i in. (1989). *Istoriia na novobŭlgarskiia knizhoven ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- Karolak, S. (1995). W: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Ossolineum. Hasło: *przyimek*.
- Korytkowska, M. (1976). Partytywność adwerbalna we współczesnym języku bułgarskim. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, XV. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 177–184.
- Kurek, H. (2019). *Przemiany fleksji nominalnej w polszczyźnie przelomu wieków XX i XXI*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mirchev, K. (1978). *Istoriicheska gramatika na bŭlgarskiia ezik*. Sofia: Izdatelstvo Nauka i iskustvo.
- Pisarek, W. (2013). Dwa zwierzęta, W: M. Milewska-Stawiany, E. Rogowska-Cybulska, (red.), *Mówię, więc jestem. Rozmowy o współczesnej polszczyźnie*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 194–195.
- Polański, K. (1995). Hasło: *przypadek*. W: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Ossolineum.

STRESZCZENIE

Innowacje dystrybucyjne form mianownika vs formy biernika i innych przypadków gramatycznych we współczesnym języku polskim są podstawą dla formułowania przez językoznawców hipotezy o szybkim procesie zmian przy przejściu od systemu fleksyjnego do analitycznego. „Ogólna” forma nominów stanowi końcowy etap procesu zaniku form przypadków. Przeprowadzona w artykule analiza zjawisk na poziomie syntaktycznym,

⁶ Zasadnicze cechy współczesnego języka ustalały się, poczynając od drugiej połowy XIX w., aktualne cechy systemu języka literackiego są efektem kilku kodyfikacji od końca XIX w. Por. też Georgieva, E. i in. 1989.

biorąca pod uwagę pozycje fraz argumentowych, ukazała, że ten aspekt jest bardzo ważny. Wskazano, że pewien przyimek o funkcji czysto formalnej (gramatycznej) w niektórych pozycjach argumentowych jest niezbędny, aby tworzyć frazy typu Praep^{NP}. W tekście przypomniano też długi proces rozwoju systemu analitycznego w języku bułgarskim.

SŁOWA KLUCZOWE: język fleksyjny, język analityczny, zmiany systemu językowego, język polski, język bułgarski

MAŁGORZATA KORYTKOWSKA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

ul. Stefana Jaracza 1

00-378 Warszawa